

TRETIRANJE BRAKA I PORODICE KROZ ANALIZU PITANJA I ODGOVORA OBJAVLJENIH NA BOSANSKOM JEZIKU U POSLJEDNJIH DVADESET GODINA

Mustafa HASANI

UDK 28-4

SAŽETAK: Posljednjih dvadeset godina i u Bosni i Hercegovini, formirano je takozvano “tržište fetvi”, u periodici ili internet portalima gdje se objavljuju odgovori na pitanja iz područja fikha; neki od njih prema fikhu drugih mezheba, a ne hanefijskog kojem tradicionalno pripadaju bh. muslimani. Svrha ovog članka je da prezentira i analizira neka pitanja iz domena bračnih i porodičnih odnosa koja su pokrenuta na bosanskom jeziku u periodici ili internet prostoru u okviru rubrika “pitanja i odgovori”. U ovom članku, koji je prilog istraživanjima o temi braka i porodice se aktualiziraju neka, simptomatična pitanja i problemi rukovodeći se pritom procjenom da bi uvid u ta pitanja i način na koji su ona tretirana u ovom žanru naše vjerske literature mogao biti poticajan za iniciranje određenih projekata kojima će se doprinijeti unapređenju rada nedavno osnovanog Odjela za brak i porodicu Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Fokus rada zadržan je na tri tačke: uloga žene u braku i porodici; bračne nesuglasice i pomoć supružnicima; i odgovornost Islamske zajednice u pružanju zaštite porodici i porodičnim vrijednostima. Autor se u radu referira na projekte vođene pri Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu: “Kompilacija fetvi na bosanskom jeziku” iz 2003. godine; “Tendencije u tumačenju Šerijata u Bosni i Hercegovini kroz odgovore na postavljena pitanja u periodu 2000–2005. godina” iz 2007. i treći projekat ove vrste koji je u toku a koji će obuhvatiti pitanja i odgovore u periodu od 2010. do 2015. godine.

Ključne riječi: fikh, fetva, brak, porodica, mediji, “tržište fetvi”, dekontekstualizirano tumačenja šerijatskih propisa

Uvod

Svrha ovog rada je da prezentira i analizira neka pitanja iz domena bračnih i porodičnih odnosa koja su pokrenuta u medijima na bosanskom jeziku u okviru rubrika “pitanja i odgovori” u posljednjih dvadeset godina. Potrebno je naglasiti da bi cjelovito zahvatanje problematike braka i

porodice u pitanjima i odgovorima (fetvama) u naznačenom periodu kao i utvrđivanje općih tendencija u vjersko-pravnom tumačenju ovog segmenta društvenih odnosa kod nas zahtijevalo istraživanje i pisanje rada daleko većeg obima od onoga kojeg smo mi ovdje u prilici ponuditi. Stoga, opredijelili smo se da aktualiziramo samo neka, simptomatična

pitanja i probleme rukovodeći se pritom procjenom da bi uvid u ta pitanja i način na koji su ona tretirana u ovom žanru naše vjerske literature mogao biti poticajan za iniciranje određenih projekata kojima će se doprinijeti unapređenju rada nedavno osnovanog Odjela za brak i porodicu Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U radu ću se referirati na dva projekta koja smo radili na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Prvi projekt jeste "Kompilacija fetvi na bosanskom jeziku" iz 2003. godine, a drugi "Tendencije u tumačenju Šerijata u Bosni i Hercegovini kroz odgovore na postavljena pitanja u periodu 2000–2005. godina" iz 2007.

Trenutno radimo na trećem projektu ove vrste koji će obuhvatiti pitanja i odgovore u periodu od 2010. do 2015. godine. Radi se, zaista, o velikim projektima i obimnoj građi. Dozvolite samo dva podatka iz projekta kojeg trenutno radimo. Na stranici *n-um.com* u periodu od 2010. do 2015. objavljeno je ukupno 809 odgovora na postavljena pitanja, a na stranici *islampo.ba* objavljeno je 2051 pitanje i odgovor i to samo u 2015. godini. Na osnovu ovih brojki sasvim je opravdano rubrike "pitanja i odgovori" imenovati "tržištem fetvi", kako to možemo kod nekih istraživača ove teme pročitati, jer je toliko veliko i dinamično da predstavlja zaseban pravni žanr.

Posebno je potrebno pojasniti vremenski okvir iz naslova rada, a to je posljednjih dvadeset godina. Drugim riječima, radi se o periodu kojeg mi danas živimo, od okončanja agresije na našu zemlju do danas.

Zašto nam je interesantan ovaj period za istraživanje? Nekoliko važnih činjenica, po meni, treba naglasiti: Da bismo dali adekvatan odgovor na ovo pitanje potrebno je spomenuti nekoliko važnih činjenica:

1. U toku agresije a pogotovu u periodu nakon nje, mi smo se ovdje u Bosni i Hercegovini susreli s brojnim različitim doktrinarnim, ideološkim, kao i mezhepskim učenjima koja su bosanskim muslimanima do 1992. godine bila strana i nepoznata, ako se izuzme njihovo naučno tretiranje od strane naših vjerskih i svjetovnih intelektualaca.
2. Ta različita učenja imala su kao rezultat, između ostalog, pojavu određenih praksi u sferi bračnih odnosa koje su

bosanskim muslimanima do tada bile uglavnom nepoznate, poput tajnog braka (*zevadž misjar*), prijateljskog braka (*zevadžu friend*) i dr. Ove i slične pojave nesumnjivo odudaraju od onog obrasca bračnog života koji čini dio bošnjačke islamske tradicije.

3. Mnoge od tih novih praksi imaju strano porijeklo, budući da su uvezene i da nisu nastale prirodnim putem kao rezultat autohtonog stila života i domaćih potreba. One su imputirane među bosanske muslimane prvenstveno zahvaljujući predavanjima, pisanju i prijevodima bosanskohercegovačkih svršenika islamskih univerziteta na prostoru Bliskog istoka koji ne djeluju kao djelatnici Islamske zajednice. Ovdje treba ukazati i na činjenicu da je medijska globalizacija, posebno razvoj interneta od 1990-ih, također doprinijela pojavi novih trendova, s obzirom na dostupnost raznolikih fikshskih tumačenja iz knjiga putem interneta, neovisno o djelovanju pojedinaca i sl.
4. U posljednjih dvadeset godina odgovori su davani i iz učenja drugih mezheba, a ne hanefijskog kojem tradicionalno pripadaju bh. muslimani i suprotno bošnjačkoj tradiciji življenja islama, što je u praktičnom smislu dovelo do sukoba između starog i novog, a u konačnici je rezultiralo relativiziranjem brojnih islamskih vrijednosti koje su se kao takve u našem društvu i među muslimanima etablirale.
5. Bosanskohercegovački muslimani su prije agresije bili odgovorniji prema nekim društvenim i vjerskim institucijama nego li su to danas. Među tim institucijama posebno treba istaći brak i porodicu. Koji su mogući razlozi tom odnosu? Moguće je uočiti više razloga

ali želim za ovu priliku navesti dva. Prvi mogući razlog jeste shvatanje i vjerovanje u riječi hadisa, zabilježenog u zbirci *Sunen Ebu Davuda* (hadis broj 2180, 2181): "Najmrža dozvoljena stvar kod Allaha, dž. š., jeste razvod braka", što je integrirano u mentalitet i običaj našeg čovjeka. I drugi razlog čvrstom odnosu prema braku leži u činjenici da smo mi u BiH hanefijskog mezheba koji po svojem učenju o razvodu spada u restriktivnije mezhebe od svih ostalih mezheba, tako da je to islamsko učenje, također, ušlo u običaj i mentalitet ovdašnjeg muslimana i reflektiralo se u čvrstom i trpeljivom odnosu prema braku.

6. Od početka 1990-ih godina do danas, mi smo društvo u tranziciji, opterećeno svim problemima kroz koje prolaze savremena tranzicijska društva u kojima su tradicija i tradicionalni oblici života, a time i porodica i porodične vrijednosti, izloženi propitivanjima, izmjenama, čak i atacima smatrajući ih prevladanim vrijednostima i oblicima društvenog života. S pravom Ziauddin Sardar zaključuje da su naši problemi toliko slojeviti, a društvene promjene dinamične i u stalnom, intenzivnom kretanju da djeluju haotično, tako da su stari identiteti razrušeni a novi, zbog tih stalnih promjena, nemaju vremena da se ustanove.¹
7. Statistički podaci iz Federalnog zavoda za statistiku jasno ukazuju na tendenciju povećanja razvoda brakova. Drastična je razlika u odnosu na period do 1992. godine, a poslije agresije podaci govore da su razvodi sve češći i da obuhvataju sve starosne dobi. Među ovim brojkama dobar dio njih je iz muslimanskih sredina (Begović, 2009: 220-238).

¹ Vidi: Sardar, 2011: 205-211

Sve ove činjenice su indikatori za ozbiljniju analizu rada Islamske zajednice u cjelini, jer se može, između ostalih, postaviti pitanje: Koliko je razvedenih brakova potaknuto svakojakim tumačenjima islama i islamskih propisa? Da li se i koliko toga moglo spriječiti i liječiti?

Stoga, raduje činjenica da je Odjel za brak i porodicu formiran pri Upravi za vjerske poslove te se nadamo da će u narednom periodu imati projekte preko kojih će Islamska zajednica servisirati potrebe muslimana, i time pomagati u njihovom svakodnevnom životu. S obzirom na sugestiju koju smo kao izlagači dobili od organizatora da damo i svoje prijedloge, ja ću se, i zbog obimnosti materijala i tema, fokusirati na samo tri tačke:

1. Uloga žene u braku i porodici;
2. Bračne nesuglasice i pomoć supružnicima; i
3. Odgovornost Islamske zajednice u pružanju zaštite porodici i porodičnim vrijednostima.

1. Uloga žene u braku i porodici

Vjerovatno jedna od najfrekvencijih tema među muslimanima u dvadesetom stoljeću u kojem su se muslimani počeli baviti pitanjima modernosti, reforme, progresa i obnove islamske misli i učenja, jeste općenito uloga žene, a posebno u braku i porodici. Osim puno napisanih stranica malo je ponuđeno i realizirano konkretnih programa u kojima je ženi data uloga koju zavrđuje, makar činjenicom da predstavlja polovinu muslimanske populacije, ako ne i više. Pitanje uloge žene je na svim portalima veoma česta tema, a problematika "ženskih pitanja" obuhvata široki raspon tema i problema.

Među pitanjima koja se mogu pročitati na portalima jeste i ono sljedećeg sadržaja: "Da li je dozvoljeno da žena razgovara s muškarcem koji joj nije mahrem preko telefona?"

Odakle dolaze ovakva pitanja? Ona potječu iz društvenog ambijenta u kojem je školski sistem, kao i mnogi drugi segmenti društvenog života, organiziran na način da je komunikacija

između pripadnika različitog spola bitno reducirana. Problem ovakvih i sličnih prevedenih pitanja jeste u tome što ona uveliko odudaraju od našeg društvenog miljea pa ih je stoga teško razumjeti. Prema tome, ne treba se čuditi da odgovori koje ona nude više zbunjuju nego što nude rješenja.

Zašto? Zato što svako razumijevanje polazi iz lične perspektive, iskustva i mentaliteta. Društvenu realnost, organizaciju, standard mogućće je ili prihvatiti takve kakve jesu ili ne, ali ih je nemoguće izbrisati gumicom ili ignorirati. Ako se stil života ne uvažava kao društvena činjenica i ne priznaje mu se egzistencija onda je moguće organizirati život samo u nekoj izolaciji, tj. na margini društvenog dešavanja i sl!

Slično pitanje glasi: "U kojem vremenskom periodu je moj muž dužan da me odvede kod mojih roditelja koji su udaljeni 90 km u jednom smjeru?" Sintagma da "muž treba odvesti ženu", proizlazi iz hadisa koji govore o *mahremu* i tumačenja da mahrem mora biti uvijek prisutan prilikom njenog putovanja.² Šta je uloga mahrema koji je treba pratiti na putu, tj. osobe bliskog krvnog srodstva sa ženskim licem s kojim ne može stupiti u brak? Većina tumačenja koja možemo pročitati na portalima jeste da on treba biti njen fizički pratilac, što je doslovno i literarno razumijevanje hadisa. Prema drugom tumačenju, mahrem je osoba koja se brine o sigurnosti puta ženske osobe. To je tzv. *ciljno tumačenje* koje polazi od pitanja šta jeste cilj ili poruka hadisa. Ako je sigurnost puta³ osigurana da li joj treba mahrem? Ako je sigurna boraviti u Tuzli i Sarajevu, zašto joj onda put nije siguran između ta dva grada. Razumjeti hadis znači razumjeti ga u stvarnosti i organizaciji života koja je realna. Zamislimo kako babo iz nekog bosanskog sela kod nekog bosanskog grada vodi svoju kćerku u ponedjeljak izjutra u bosansku prijestolnicu

da ona studira neki fakultet? Taj isti babo će u u petak doći po svoju kćerku da je odveze na vikend kući, jer babo ima vremena i mogućnosti da se posveti svojoj kćeri, ostavi posao i ostatak porodice i sl.? Sasvim opravdano bi bilo postaviti pitanje gdje se nalazi ova država, ako je ima? Pošto to nije BiH da li to znači da trebamo učiniti hidžru?!?!

Iz brojnih limitirajućih tumačenja i postavljanja ograda za žensku osobu koja se navode kao "islamski odgovori" na postavljena pitanja, logički slijede i druga pitanja poput: kako će ta ista djevojka, sutra supruga i majka, dati svoj doprinos u vođenju porodice i odgoju djece ako njoj samo treba neko ko će je voditi iako je put siguran, kojoj se savjetuje da napusti studij zbog miješanja sa muškarcima, i u koju se, u konačnici, nema povjerenja i sl!? Kako će ona dijete odgojiti i pripremiti ga da ono sutra nosi ideju islama i progresa ako ne razumije društvo, društvena kretanja i probleme, jer je živjela izvan tih kretanja?! Živimo u vremenu kada je opasno ženi razgovarati i sa ženom, jer i ona možda ima potencijalno zle seksualne namjere!?

Muhammed, s. a. v. s., uči muslimane da ženu za udaju preporučuju četiri stvari: vjera, porijeklo, imovina i ljepota. To je poznati hadis koji se vrlo često citira. Kada je to Alejhisselam izgovarao obraćao se Arapima koji su do jučer, a neki tada još uvijek, zakopavali žensku djecu, jer su njihovo rađanje smatrali sramotom. Kada je Allah, dž. š., objavio da muškarcima ali i ženama pripada dio nasljedstva, ili kada je objavljeno da se testamentom treba dati dio i roditeljima, uveo je i majku među nasljednike i općenito ženska lica, i time pokazao tim istim Arapima da žena ima svoj subjektivitet i dostojanstvo koje treba njegovati i uvažavati. Pitam se kako su gledali ashabi ali i ostali Arapi na poslanika Muhammeda, s. a. v. s., koji im je govorio da žena nije rob i roba već

² "Nije dozvoljeno ženi da ode na putovanje osim sa mahremom." Vidi: Muhammed Fuad Abdulbaki, *El-Lu'lu'*

ve-l-merdzan (Buharija i Muslim), hadis br. 847-850.

³ Vidi: El-Karadavi, 2011: 131-132.

čovjek, ljudsko biće kao i muškarac. Mišljenja sam da je on za njih tada bio previše liberalan s obzirom na njihovo svježije džahilijetsko shvatanje. Danas insistirati samo na ovom hadisu značilo bi nerazumijevanje poruke hadisa. Istom Poslanikovom logikom se može i treba postaviti pitanje: A koje to vrijednosti preporučuju mlađića za ženidbu?! Danas ima dosta muškaraca koji to nisu osim prema pukoj biološkoj činjenici, koja, opet, nije njihova zasluga.

Moguće je stvarati idiličnu sliku o ženi i organizaciji života onakva kakva je napisana u knjigama, ali život se ne odvija po stranicama knjige već i u društvenoj stvarnosti takvoj kakva jeste, tj. na zemlji. I pored ove činjenice možemo pročitati u odgovorima kako se zagovara stav da žena nije dužna spremati po kući i pripremati hranu, odnosno da muž ima obavezu da joj osigura služavku. Možda je to standard u nekim državama i to među bogatijima, ali ne i u BiH kao ni u većini muslimanskih država. U pravnim knjigama se navodi pravilo da ono što je ustanovljeno običajem je kao uvjetovano uvjetom, tj. da običaj presuđuje. Danas se susrećemo u BiH s izmijenjenom ulogom supružnika u porodici. Po knjigama muž izdržava porodicu. Stvarnost kazuje i to vrlo često da je žena ta koja izdržava porodicu, ona zarađuje i plaća račune. Stoga ovdje želim navesti odgovor prof. dr. Enesa Ljevakovića u kojem je "naružio" shvatanje da muž iako ne radi i ne privređuje ne smije ništa raditi po kući jer to su "ženski" poslovi.

Pitanje

Esselamu alejkum

Molim vas da li možete pojasniti kakvo je islamsko ponašanje jednog muškarca kada je u pitanju pomaganje u kućnim obavezama. Da li i muškarac treba pomagati u svim kućnim obavezama svojoj supruzi?

Odgovor

U situaciji u kojoj žena radi, a muž ne, posve je logično i islamski ispravno da muž pomaže u kućnim poslovima. Njegovo odbijanje da tako postupi nije motivirano islamskim propisima, već

ili lijenošću ili nekim nakardnim običajem po kojem je sramota da muž radi bilo koji kućni posao.

U svakom slučaju, kako se bračni drugovi dogovore i rasporede poslove, to je islamski prihvatljivo. Podjela na poslove u kući (za žene) i van kuće (za muškarce) važi za najveći broj porodica i slučajeva gdje je muž zaposlen, a supruga ne. Ako je situacija obratna, logično je i da raspored poslova bude obratan. Niko nema pravo pozivati se na islam u svom izležavanju dok žena radi i vani i u kući. To nije pravedno, pa prema tome ni islamski.

2. Bračne nesuglasice i pomoć supružnicima

Jedan od ozbiljnih problema s kojima se treba pozabaviti IZ u cjelini jeste pitanje mogućnosti pružanja pomoći u situaciji narušenih bračnih odnosa. Netrpeljivost bračnog života je česta pojava i većina pravnih škola ovu situaciju uvažava kao činjenicu na osnovu koje se može pokrenuti brakorazvodni postupak pred sudom. Naša hanefijska škola ne uvažava ovaj razlog, smatrajući da brak podrazumijeva ulaganje i žrtvovanje vlastitog komoditeta, tj. ponekad i trpljenje, jer je razvod braka Allahu, dž. š., najmrža dozvoljena stvar. Stoga je razvod braka zadnja opcija i nikada se ne poseže za djelom koje je mrsko Allahu, dž. š., ako za to nema stvarni i opravdani razlog.

Iz pitanja koja smo čitali evidentiramo da nisu rijetka ona iz kojih se jasno može uočiti da supružnici imaju probleme koje ne mogu sami riješiti. Generalno govoreći, najčešći savjeti jesu strpiti se ili razvesti se. Zabrinjava, po mom sudu, olahko pozivanje na razvod, s obzirom da odgovori u ovom slučaju mogu imati i šire društvene implikacije. Veliki mudžtehidi su svojim tumačenjem islama i davanjem fetvi projicirali budućnost, usmjeravali društvena kretanja, jer je davanje odgovora navođenje na činjenje onoga koji pita ali i mnogih drugih. Kada se nekome da odgovor to može biti prihvaćena praksa i od drugih, a time to neće biti samo ponašanje pojedinaca već pojava u društvu, koja može prerasti

u društveni trend. Oni koji daju odgovore u kojima olahko savjetuju razvod braka usmjeravaju muslimane i daju im podršku u tom pravcu, a što ima negativne psihološke i društvene implikacije, kako na supružnike, tako na djecu, širu familiju i društvo. Iz odgovora u kojima se olahko savjetuje da se supružnici razvedu nekad se stvara predstava da brak predstavlja još jednu životnu avanturu, a ne "čvrsti ugovor" (misakun galiz), kako to Kur'an definira. Pravilo kod davanja odgovora na postavljeno pitanje jeste da muftija procijeni kome daje odgovor i kako će ga ovaj razumjeti i prihvatiti. Nekada, stječe se takav dojam, nedovoljno se brine o posljedicama koje će izazvati pojedini odgovori, jer njih čitaju i dobronamjerni i zlonamjerni. Tako se s brojnim temama koje su po prvi put promovirane kod nas kroz tekstove i odgovore "podućilo" ovdašnje muslimane raznim varijantama i modelima koji su često rezultirali zloupotrebom i sl.

Evidentiramo da se na pitanja o bračnim problemima rjeđe savjetuje supružnicima da potraže stručnu pomoć. Jedna od varijanti u već poodmakloj dobi bračnih problema jeste i formiranje mirovnog vijeća ili da se obrate za pomoć džematskom imamu, što je rijedak savjet u odgovorima. Mnogo češći savjet jeste da se obrate "učenjaku ili daiji", šta god to značilo? Ovdje je važno istaći da su supružnici spremni tražiti odgovor, a s druge strane da njihovi bližnji (rođaci, imami, učenjaci, Islamska zajednica, daije) ponesu svoj dio odgovornosti. Odgovora na bračne probleme ima različitih, ali je pitanje kako ponuditi efikasan i učinkovit odgovor.

Pitanje:

Poštovani brate u islamu, u braku sam deset godina. Intimni život mi je veoma loš (nikakav) pošto se desi, ako se desi, jednom u dva tri mjeseca. Moja supruga se pravda tvrdnjom da ona za tim nema nikakve potrebe. Ona tvrdi da je intimni život za brak nebitan, a meni preporučuje samozadovoljavanje, što sam ja, dragi i poštovani brate počeo praktimirati, jer ako to ne uradim budem nervozan i ljut. Molim da mi odgovorite da li je grijeh to što radim?

Odgovor:

Obaveza supružnika je intimni odnos u granicama potrebe, dakle, da i obje strane budu zadovoljne. Samo na taj način supružnici pružaju zaštitu jedno drugom, a brak je ihsan, što jasno ukazuje na zaštitu koja čovjeka sprečava od grijeha pošto nakon te zaštite nema potrebe da ide u grijeh. Uzvišeni Allah kaže da su muž i žena jedno drugom odjeća, što opet aludira na zaštitu (Vidi: El-Bekare, 187). Suprugu koja bez razloga odbija intimni odnos meleki proklinju sve do zore. Poslanik, s.a.v.s, veli: "Kada muž pozove suprugu u postelju i ona odbije, meleki je proklinju do zore" (Buhari, Sahihul-Buhari, "Bedul-halki", 2998.).

Prema tome, tvoja supruga čini veliki grijeh. Ona griješi prema tebi pošto ne ispunjava dio bračnog ugovora i to onaj najvažniji dio koji podrazumijeva pravo i obavezu na intimni odnos. Kod žena je česta pojava, posebno u ovom našem vremenu, vremenu javnog nemoralna i nezdravog života, da postanu frigidne i da nemaju potrebu za intimnim odnosom niti bilo kakav osjećaj prema tome. Međutim, to supruzi ne može biti opravdanje da ne ispuni svoju bračnu obavezu. Svjesne žene koje imaju taj problem glume svojim muževima i ispunjavaju njihove potrebe. To je način da se sačuva brak i tu glumu smatram opravdanom tako da ne predstavlja zabranjeno licemjerstvo.

I, na kraju, tvojoj supruzi preporučio bih da izvrši svoju obavezu i da ima razumijevanje za tvoje potrebe, a tebi da, ako se stanje ne popravi, oženiš još jednu i da to supruzi odmah najaviš. Samozadovoljavanje nije rješenje. To je rješenje u situaciji kada čovjek nema mogućnosti za ženidbu, a jedino na taj način može se sačuvati od bluda pošto mu druge metode, kao što je post, ne pružaju dovoljnu zaštitu.

Još da napomenem da do sada, a na osnovu onog što sam pročitao u tvome pismu, nisam naišao na veći primjer strpljivosti, brige i razumijevanja muža prema supruzi u situaciji kada ona nema nikakvog razumijevanja prema njemu kada je intimni odnos u pitanju. Neka ti je Allah, dž.š., na pomoći."

Iz pitanja se uočava da supružnici imaju ozbiljan problem kojeg ne mogu sami riješiti. U odgovoru nije ponuđeno efektivno rješenje njihovog problema, poput, recimo, posjete porodičnom savjetovalištu, razgovora s imamom, zajedničkim prijateljem i sl. Malo je fajde od savjetovanja i navođenja hadisa kada supruga ne vidi da imaju problem. Možda je autor pribjegao ovakvom odgovoru i zbog činjenice da Islamska zajednica nije napravila institucionalni iskorak u smislu formiranja bračnog savjetovališta i time alimima i imamima dala adresu na koju mogu uputiti zainteresirane!?

Činjenica je da su narušeni tradicionalni oblici društvenog života i da porodica više nije stabilna kao što je bila ranije. Zbog toga su brojni islamski centri na Zapadu razvili mnoštvo organizacija koje pružaju različite savjetodavne pa i pravne pomoći zainteresiranim muslimanima i bračnim parovima. Takav vid organiziranja često nailazi i na podršku države jer je država zainteresirana da se problemi rješavaju, a da isti ne opterećuju njenu administraciju i budžet.⁴ Ovdje, ilustracije radi, navodim problem tzv. *višećeg braka*, tj. braka koji formalno postoji ali suštinski on to nije. Supružnici više ne žive skupa, s tim da muž ne želi dati razvod supruzi s kojom

više ne živi. Kako taj brak nije sklopljen pred državnim organima on ne uživa nikakvu pravnu zaštitu, već moralnu tj. vjersku koje očito nema, jer on očito želi da joj nanese zlo. Ona je "vezana" tim brakom u formalnom smislu, a muž joj nanosi zlo ne dajući joj razvod uz opravdanje da se on može ženiti sa više žena. Koji autoritet će riješiti ovu situaciju? Domaći pisci koji su tretirali ovaj problem i ulogu IZ imaju podijeljene stavove: jedni smatraju da se IZ treba ovim baviti i ovo rješavati, dok drugi smatraju da to nije posao IZ, jer bi se IZ samo bavila posljedicama.⁵ Prof. Ljevaković je, po mom sudu s pravom, takvoj ženi rekao da je treba razvesti onaj koji ju je vjenčao.

3. Odgovornost Islamske zajednice u pružanju zaštite porodici i porodičnim vrijednostima

Islamska zajednica po svom poslanju i tradiciji vrši vjerska vjenčanja. Čitajući odgovore iz pera brojnih autora koji djeluju izvan Islamske zajednice ovakva praksa se ignoriše, zagovara se stav da je dovoljno samo građansko vjenčanje, bez vjerskog vjenčanja. Da, tačno je da šerijatsko pravo ne poznaje nadležnost lica i mjesta kao konstitutivne uvjete za sklapanje braka već deklarativne tj. nadležnost zvaničnog organa jeste da konstatira i registruje takav brak. Međutim, treba naglasiti da je tendencija u zakonodavstvima većine muslimanskih zemalja u kojima se u bračnom pravu

⁴ Primjera ima mnogo, ali za ovu priliku dovoljno je spomenuti rad Muslimanskog arbitražnog tribunala (Muslim Arbitration Tribunal) koji je osnovan 2007. u Londonu, koji, kako stoji na zvaničnoj stranici tribunala, pruža usluge strankama, pojedincima i ustanovama, muslimanima i muslimankama, advokatima i sudovima da mu se obrate za savjet, ekspertna mišljenja i sl. Pored savjetodavne i stručne pomoći MAT također daje mogućnost muslimanima i muslimankama da se obrate tribunalu radi pružanja usluga medijacije. MAT rješava različite vrste

sporova kao što su: bračni i porodični sporovi, nasilje u braku, sporovi u vezi nasljedstva, zatim komercijalni i dužnički sporovi i sporovi u džematima. Na zvaničnoj stranici ističe se da se MAT posebno bavi pitanjem "prisilnih brakova", što je odraz kulturne prakse azijskih muslimana, poput ugovorenih brakova u ranom djetinjstvu i sl. S pravom se ističe bojazan da zvanični sudovi ne znaju, a samim tim nemaju dovoljno razumijevanja za ove kulturne razlike, te da je to dodatni razlog zbog kojeg se MAT bavi ovim pitanjem. MAT radi u skladu

s engleskim i velškim zakonom, i u skladu s "islamskim svetim pravom" tako da u postupku pred tribunalom moraju biti najmanje dvojica "sudija", jedan stručnjak šerijatskog prava i drugi pozitivnog prava Engleske ili Velsa, za kojeg se kaže da ima "registriranu praksu" u ovim zemljama. Navodi se da MAT čine mladi i kvalificirani ljudi i žene, domaći učenjaci i pravnici, a ne neki iz inostranstva.

<http://www.matribunal.com/index.html>, preuzeto 6.12.2014.

⁵ Vidi: Begović, 2013: 33-48; Hasani, 2013: 188-196.

primjenjuje šerijatsko bračno pravo da se zakonom propisuje obaveza nadležnosti mjesta i lica, tj. da brak bude sklopljen pred ovlaštenim organom i licem. Naime, ovakav stav je zauzet iz razloga pravne prevencije, jer su u praksi evidentirani brojni problemi i zloupotrebe slobode sklapanja brakova izvan nadležnih institucija.

Što se tiče naše prakse sklapanja vjerskih vjenčanja ona se naslanja na vjersku i pravnu praksu koja se ovdje njegovala stoljećima. Uvođenje u pravni sistem na ovim prostorima mogućnosti sklapanja građanskog braka pored vjerskog ili crkvenog braka je bio izazov kako za državu tako i za vjerske zajednice. Pravo vršenja vjerskih vjenčanja država je priznala vjerskim zajednicama i crkvama, ali dala i mogućnost građanskog vjenčanja. Sloboda izbora ili opredjeljenja za građansko ili vjersko vjenčanje je bila zagarantirana, s tim da je to u praksi dovelo do niza problema. Primjera radi, Širi savjet reisu-l-uleme 1938. i 1940. godine je raspravljao o brojnim pitanjima iz domena braka i nadležnosti za sklapanje braka, a jedno od pitanja je bilo kako se tretira građanski sklopljeni brak. U zaključku se kaže: "Građanski brak se ne može priznati šerijatskim brakom",⁶ a u nastavku je rečeno da oni koji su takav brak sklopili trebaju ga obnoviti pred šerijatskim sudom ili ovlaštenim licem. Potrebno je naglasiti da ovakav stav proizlazi iz činjenice da je bilo onih muslimana koji su se i pored mogućnost sklapanja vjerskog vjenčanja pred nadležnim državnim organom opredjeljivali za građanski brak, što je prema tumačenju ovdašnjih alima predstavljalo čin napuštanja islama. Ovim ne želim reći da su muslimani koji su sklopili samo građanski brak u komunističkom periodu živjeli u nelegalnoj

bračnoj zajednici, jer su okolnosti bile sasvim drugačije, nego želim istaći da nas povijest uči specifičnostima koje živimo i modalitetima koje razvijamo, te kako se borba za očuvanje identiteta ostvaruje kroz različite oblike. Mi smo u BiH stoljećima razvijali različite modele vjerske prakse koji su bili u funkciji očuvanja vjerskog identiteta, od brojnih projekata asimilacije koji su vršeni nad ovdašnjim muslimanima nakon odlaska Osmanlija s ovih prostora. Naprosto je nemoguće izdvojiti iste prakse iz nekog dijela muslimanskog svijeta i u potpunosti ih presaditi ovdje, bez uvažavanja lokalnog i specifičnog društvenog ambijenta, historijskog iskustva i mentaliteta. Palmu je moguće zasaditi na bosansku zemlju, ali će opstati jedino u sterilnim uvjetima, posebnom okruženju i nikada neće davati plod, već će biti ukrasno bilje, pa će tako izgubiti svoju funkciju.

Opasnost relativiziranja vjerskog vjenčanja, pa i građanskog leži u činjenici da se onda otvaraju brojna vrata zloupotrebama. Jedna od tih zloupotreba jeste pojava tzv. *tajnog braka*, tj. braka sklopljenog između mladenaca uz prisustvo dva svjedoka. Jedan period ova tema je pitanjima i odgovorima bila posebno aktualizirana a ovaj "brak" od nekih autora dopuštan. Evidentno je iz pitanja da je intenzitet sklapanja ovog tipa "braka" opao, jer su brojni autori osporili valjanost ovakvog vida legalizacije seksualnih odnosa. Nadamo se da su posljedice tumačenja koja su legalizirale ovakav brak koliko toliko smanjene i amortizovane.

Islamska zajednica je do sada pokazala interes u cilju pomaganja zainteresiranim u rješavanju njihovih bračnih problema. Kao primjer navodimo da je Medžlis IZ Sarajevo imenovao hfz. Sulejmana Bugarija za

praksa pokazala da i banalne stvari, različiti stavovi po nekim pitanjima mogu inicirati narušavanje bračnih odnosa i dovesti do ozbiljnih kriza, pa čak i do razvoda braka.

Razgovor s hfz. mr. Sulejmanom Bugarijem 15. 4. 2016.

rad u Medžlisovom porodičnom savjetovalištu. Međutim, ovi slučajevi su rijetki u radu medžlisa IZ i njihova karakteristika jeste da su lokalnog karaktera. Više su rezultat potrebe lokalne zajednice nego sistemski vođenih projekata institucionalnog odgovora na izazove s kojima se susreće savremena muslimanska porodica u Bosni i Hercegovini. Koliko god su ovi slučajevi rijetki oni su važni pokazatelji u kojem pravcu treba dalje raditi i izvor su bogatog iskustva koje su pojedinci i medžlisi stekli u dosadašnjem radu, a koje je potrebno uvažiti u razvoju ideje osnivanja bračnih i porodičnih savjetovališta u Islamskoj zajednici. Iskustva pokazuju da dobar dio problema nastaje zato što mladi supružnici nisu ozbiljno razgovarali o nekim svojim životnim pogledima i stavovima.⁷ Teško je utvrditi razloge ovako nepripremljenog ulaska u brak, tj. životnu zajednicu, ali frekventno pojavljivanje pitanja o ašikovanju i često isticanje da je takva praksa zabranjena (haram) navodi na misao da se mladi ljudi pod utjecajem ovakvih tumačenja upuštaju u brak bez ozbiljnih razgovora.

Zaključak

Rad koji je prezentiran je doprinos aktualiziranju teme braka i porodice, koji je nužno, zbog obimnosti materijala tj. pitanja i odgovora i tema koje se tretiraju, morao ostati na nivou generalnih ocjena, ali iz kojeg se jasno mogu uočiti neke tendencije u tumačenju pitanja braka i porodice u aktuelnom trenutku ovdje kod nas.

Te tendencije sastoje se, prvo, od toga da nam se *uvoze* pitanja i rješenja, tj. da nisu rezultat naših potreba i vlastitog stila života. Drugo, uvođenje nekih problematičnih, kontroverznih vjersko-pravnih tumačenja (poput onih o tajnom braku, braku sa nijjetom razvoda itd.) ima za posledicu relativiziranje temeljne vrijednosti braka i porodice čija je zaštita cilj (maksid) Šerijata itd. I kao treće, evidentiramo dekontekstualizirano tumačenje šerijatskih propisa o braku koje se ogleda u zanemarivanju društvenog ambijenta, našeg historijskog

⁶ Vidi: "Objašnjenje o obavljanju tedždidi-nikaha" (1939). Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice. Br. 8. Str. 326-327. Sarajevo.

⁷ Hfz. mr. Bugari ističe da ima listu tema koje, po njemu, budući supružnici trebaju prije braka prodiskutirati, jer je njegova

iskustva muslimana na ovim područjima i rada Islamske zajednice.

U okviru zaključka želim iznijeti svoj stav o aktualnom trenutku i ulozi IZ, Upravi za vjerske poslove, a pogotovu o Odjelu za brak i porodicu u servisiranju potreba muslimana po pitanju braka i porodice.

Nadamo se da će Odjel za brak i porodicu Uprave za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u BiH opravdati naša očekivanja kroz iniciranje i razvoj projekata koji će pomoći muslimanskoj porodici u rješavanju njenih gorućih problema. Time će IZ biti ne samo formalni autoritet već i

funkcionalni. Evidentno je iz prikaza pitanja i odgovora da su vrlo često funkcionalni autoriteti izvan IZ. IZ svojim radom, koji prati savremeni stil života i standarde, a to znači novim diskursom i oblicima rada, može i treba pružati više pomoći braku i porodici, kao temeljnoj instituciji zdravog društva i zajednice.

Izvori i literatura

- El-Karadavi, J. (2011). *Razumijevanje sunneta*. Preveo Ahmet Alibašić. Sarajevo: Bemust
- Sardar, Z. (2015). *O islamu, nauci i budućnosti*. Preveli Azra Mulović i Mirza Sarajkić. Sarajevo: CNS.
- Begović, N. (2009). Tendencije razvoda braka u FBiH od 1996. do 2007. godine. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*. LXXI/2009., br. 3-4.
- Begović, N. (2013). "El-Mu'alleka: problem 'višećeg braka' u kontekstu primjene šerijatskih normi u sekularnoj

- državi. *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*. LXXV/2013., januar-februar, br. 1-2.
- Hasani, M. (2013). "Problem 'višećih brakova' kod nas". *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*. LXXV, mart-april 2013, br. 3-4.
- "Objašnjenje o obavljanju tedždidi-nikaha" (1939). *Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice*. Br. 8.
- Projekat "Kompilacija fetvi na bosanskom jeziku" (2003). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

- Projekat "Tendencije u tumačenju Šerijata u Bosni i Hercegovini kroz odgovore na postavljena pitanja u periodu 2000-2005. godina" (2007). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.
- Razgovor s hfz. mr. Sulejmanom Bugarijem od 15. 4. 2016.
- <http://fzs.ba/index.php/publikacije/statisticki-godisnjacijetopisi/> Pristupljeno: 20. 4. 2016.
- <http://www.matribunal.com/index.html> Pristupljeno: 6.12.2014.

الموجز

معالجة الزواج والأسرة من خلال تحليل الأسئلة والأجوبة الصادرة باللغة البوسنية في العقدين الأخيرين

مصطفى حساني

شهدت البوسنة والهرسك في العقدين الأخيرين تشكل ما يُدعى «سوق الفتاوى»، سواء في الدوريات أو على صفحات الإنترنت، حيث تنشر الأجوبة عن أسئلة في الفقه؛ ومن تلك الفتاوى ما يستند إلى مذاهب أخرى غير المذهب الحنفي الذي يتبعه مسلمو البوسنة والهرسك. إن الغرض من هذا المقال هو عرض وتحليل بعض المسائل المتعلقة بالعلاقات الأسرية والتي تم طرحها في العقدين الأخيرين باللغة البوسنية في الدوريات وعلى صفحات الإنترنت في فقرات «الأسئلة والأجوبة». يمثل هذا المقال مرفقا للأبحاث التي أجريت حول موضوع الزواج والأسرة، وي طرح عددا من الأعراض والمشاكل معتبرا أن الاطلاع على تلك المسائل والكيفية التي عولجت بها في كتبنا ومصادرنا الدينية يمكن أن يشجع إطلاق مشاريع محددة من شأنها دعم نشاط قسم الزواج والأسرة الذي تأسس حديثا في رئاسة المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. ويركز هذا العمل على ثلاث نقاط: دور المرأة في الزواج والأسرة؛ والخلافات الزوجية ومساعدة الزوجين؛ ومسؤولية المشيخة الإسلامية في تقديم الحماية للأسرة والقيم الأسرية. ويستند الكاتب إلى المشاريع التي نفذت في كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو وهي: «تصنيف الفتاوى الصادرة باللغة البوسنية» من عام ٢٠٠٢؛ «الاتجاهات في تفسير الشريعة في البوسنة والهرسك من خلال الإجابات على الأسئلة في الفترة بين عامي ٢٠٠٢-٢٠٠٤» من عام ٢٠٠٢؛ والمشروع الثالث من هذا النوع يجري تطبيقه حاليا ويشمل الأسئلة والأجوبة بين عامي ٢٠١٢-٢٠١٤.

الكلمات الرئيسية: الفقه، الفتوى، الأسرة، وسائل الإعلام، «سوق الفتاوى»، تفسير الأحكام الشرعية خارج السياق.

Summary

MARRIAGE AND FAMILY ISSUES AS PER ANALYSIS OF QUESTIONS AND ANSWERS COLUMNS PUBLISHED IN BOSNIAN LANGUAGE IN THE LAST TWENTY YEARS

Mustafa Hasani

The last twenty years in Bosnia and Herzegovina so called "fatawa market" has evolved in periodicals and on web portals where answers are given to questions pertaining to fiqh; sometimes these questions are answered in accordance with fiqh of madhabs other than the Hanefi madhab, which is traditionally the madhab of Bosnian Muslims. The aim of this article is to present and analyse some issues in a domain of marital and family relations that have been a subject of a discourse in Bosnian language in periodicals and on web portals in "questions and answers" columns in the last twenty years. This article, as a contribution to the research on matrimony and family issues, raises some symptomatic problems. The author estimates that an insight into these issues and knowing the manner in which these issues are tackled in this particular genre of our religious texts could be helpful in initiating eventual projects that could contribute in improvement of functioning of recently formed Marital and Family Department of the Riasset of the Islamic Community B&H. The article places the main focus upon three points of discussion: the role of women in marriage and in family, marital disagreements and the support for married couples, and the responsibility of the Islamic Community to offer protection to families and to preserve family values. The author uses the following projects, undertaken at the Faculty of Islamic Studies in Sarajevo, as reference: "Compilation of fatawas issued in Bosnian language" (2003); "Trends in Sharia interpretation in Bosnia and Herzegovina question-answer form in the period 2000-2005." (2007) and the third project of this kind is an ongoing project relating to questions and answers in the period 2010 to 2015.

Key words: fiqh, fatwa, marriage, family, media, "fatawa market", de-contextualised interpretation of Sharia regulations.